

Amir Muratović

RTV Slovenija, Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.54.62-70

Resnično življenje Ivana Cankarja

Spomladi leta 2016 sta bila odprta dva razpisa RTV Slovenija, povezana z Ivanom Cankarjem (1876–1918). Ob 100-letnici njegove smrti decembra 2018 so želeli predvajati celovečerni dokumentarni film, hkrati pa so razpisali natečaj za treatment igranega filma o Cankarju. To me je spodbudilo, da sem začel razmišljati, kako bi bil videti igrani film o pisateljevem življenju. Scenarij sem poskušal sestaviti predvsem iz Cankarjevih del, korespondence, ki jo je imel s svojimi najdražjimi, ter iz številnih objavljenih spominskih pričevanj. Besedilo se osredotoča predvsem na razmerji z Albino in Steffi Löffler, s katerima je na Dunaju preživel skoraj deset let. Dotika pa se tudi nekaterih drugih trenutkov iz Cankarjevega življenja, ki so bili podlaga za filmski scenarij.

Ivan Cankar, Steffi Löffler, ljubezen, Zgornji Rožnik, filmski scenarij

In the Spring of 2016, two calls for proposals connected with Ivan Cankar (1876–1918) were made by RTV Slovenija. The aim was to broadcast a feature length documentary in December 2018 to mark the centenary of his death, while at the same time to open a competition for a treatment for a feature film about Cankar. This prompted me to start thinking about what shape a film about the writer's life should take. I tried to put together a script primarily from Cankar's works, from his correspondence with those closest to him, and from a number of published testimonies. The text focuses above all on the relationship with Albina and Steffi Löffler, with whom he lived for almost ten years in Vienna. It also touches upon some other moments in Cankar's life that formed the basis for a script.

Ivan Cankar, Steffi Löffler, love, Upper Rožnik, script

Do kam segajo sanje, kje se prične resnica?

Scenaristična doktrina pravi, da gre pri biografskem filmu za fikcijo; pomembna so le zgodovinska dejstva in osnovne karakterne lastnosti, obrobne dogodke iz življenja osebe pa si lahko izmislimo, da bi ustregli dramaturgiji. Pri scenariju za film o Ivanu Cankarju sem ravnal drugače, želel sem biti zvest »resnici«; zanimalo me je, kaj je pisatelj zares doživel. Trudil sem se, da bi bili poleg dialogov tudi opisi dogajanja povzeti iz Cankarjevih besedil. Spremenjeno je bilo v tretjeosebni sedanjik, kakor je navada pri scenarijih, zamenjana so bila tudi imena oseb, kadar se je avtor skrnil za drugimi identitetami. Cankar je bil izjemen opazovalec, zapisal je napotke za scenografijo, kostumografijo, celo masko. Njegov jezik je presenetljivo sodoben, dialogi imajo strukturo naravnega govora s kratkimi replikami in zamolki. Če bi bil režiser takega filma, sem si rekel, bi samo sedel in opazoval, saj je Cankar že vse zrežiral namesto mene.

Vendar nas sam Cankar v zadnjih odstavkih *Mojega življenja* (Cankar ZD 22: 51) opozori, da ne smemo mešati fikcije in realnosti: »Novelist ne more pisati o svojem življenju. Če je kaj prida, je vsaka novela kos njega samega, kaplja njegove krvi, poteza na njegovi podobi. Objektivne umetnosti ni in je ne more biti, dokler je umetnost delo in dih človeka,« in še doda: »Zato ne, ker je človeka strah pred samim seboj. In ta strah je pglavitni izvir ek vsake umetnosti.«

Nikoli ne moremo vedeti, kaj nam je pisatelj zamolčal, kaj olepšal, da bi ustregel umetnosti. Lep primer za to je prigoda pred ljubljansko realko. Dvakrat jo je opisal leta 1898. V *Spominih na mojo mater* (Cankar ZD 6: 345) prikazuje mater, ki se zgodaj zjutraj odpravlja od doma, pešači in si ne privoščiti niti grizljaja, da bi sinu ob slovesu lahko dala desetico. Čaka ga v stanovanju in ne pred šolo. Ko se mati pozno v noč vrne domov, izgubi zavest od izčrpanosti in lakote. Drugo besedilo, *Njegova mati* (Cankar ZD 6: 231), prav tako prikazuje mater, ki se poslovi od svojih otrok in se napoti peš v mesto. Pred šolo, kjer se pripoved konča, Tine očita svoji materi, Matičevki: »Čemu pa prihajate sem pred šolo ... taki! Da se ozirajo za menoj ... Pojdite no hitro ...« V najbolj znani obdelavi tega motiva iz leta 1902 *Mater je zatajil* – kasneje pod naslovom *Greh* – (Cankar ZD 21: 251) pa na tovariševo vprašanje »Ali ni to tvoja mati?« Jože odgovori »To ni moja mati!«, se skrije v gručo, gre mimo in mater pusti čakati pred šolo.

Kaj se je torej v resnici zgodilo? Ali je Ivan res očital materi, da hodi taka – v zelenorožastem kmetiškem krilu, visokih škornjih, rdeči jopi in ruti, z dežnikom in veliko culo – pred šolo? Ali pa je grešil le v mislih? Je bil res tako neusmiljen, da se je v svoji plašnosti in negotovosti materi skril? Morda pa se je le zavedal, da bo v bralcu zbudil močnejše čustvo, če bo pretiral?

Pod naslovom *Črtice* (Cankar ZD 22: 198) je Cankar zabeležil spomin na slikarja Ivana Groharja, ki ga je sestradan obiskal v kabinetu na Dunaju. Ker mu ne more dati ne krone, ne cigarete in tudi zajtrka ne, gre v kuhinjo do Štefke,¹ ji sname zlate uhanе in od zaročenke zahteva, da jih odnese v zastavljalnico ter prinese dobrot. Ivan je v tem besedilu grob in sarkastičen, piše, da mu je ogabnost, ki je v njem, segala do grla. Ko ga Grohar prosi za krono, pravi: »Ene krone nimam. Pač pa ... zares, tam doli v kleti imam polne skrinje cekinov. Zajemam jih kar s korcem, kadar mi zmanjka drobiža.« Štefki sname uhanе s pripombo: »Glej, Štefka, tukaj imaš nekaj odveč!« In ko sta se z Groharjem nasitila, je brizgnila beseda naravnost na srce: »Pojedla in popila sva par uhanov, Štefkinih zlatih uhanov! Njeno poslednje bogastvo so bili. Ali so ti teknil?«

Rokopis *Jutranji gost* (Cankar ZD 23: 274) je prvič objavljen v *Zbranih delih*. Opisuje isti dogodek, vendar z veliko manj besedami. Tokrat Grohar ni imenovan, na prošnjo, da bi mu posodil krono, pa Ivan odgovori preprosto: »Nimam je ... zares ne!« Ko si privoščita nakupljene dobrote, jima beseda ne gre gladko iz ust. Ta interpretacija je bližja filmskemu jeziku, ki pripoveduje bolj s podobami in manj z besedami. Ko Marja Boršnik (1954: 96) Štefko Löffler vpraša o tem, ali je res morala zastaviti uhanе, Štefka odgovori: »Prav nič se ne spominjam, če je pa on napisal, bo že res. Saj so se podobne reči tolikokrat ponavljale, da so se mi posamezni primeri že zameglili. Ivan je bil srčno dober človek in bi razdal do zadnjega, kar je imel.«

Štefka, ti ótrok moj, kolikokrat sem te poljubil?

Svoj prihod k družini Löffler, kjer je Cankar s prekinitvami ostal skoraj deset let, zelo natančno opiše na začetku nedokončanega romana *Ottakring* (Cankar ZD 22: 141). V romanu mu je ime Pavel Negoda in v dunajskem delavskem predmestju išče kabinet. »Šel je počasi po stopnicah; ni šel več ogledavat zaradi radovednosti in zabave, temveč zdelo se mu je samemu, da gre naravnost

1 V prispevku se pojavljajo različne oblike zapisa imena: Štefka se pojavlja v navedkih Marje Boršnik, Steffi v navedbah, ki se nanašajo na filmsko junakinjo Amirja Muratovića, in Stefi ali Stefferl, kot jo je včasih imenoval Cankar.

domov, da je bilo vse prejšnje romanje zgolj pohajkovanje brez cilja in da je bila pripravljena zanj prijazna izba, za katero je ves čas vedel in ki jo je poznal že od zdavnaj.« Protagonist pozvoni ob steklenih kuhinjskih durih v drugem nadstropju, kar ustreza opisu stanovanja na Lindauergasse 26. Odklene mu ženska, ki ga očara s pravkar umitimi in otrtimi lici, mokrimi lasmi in črnimi očmi, tudi ona takoj ve, da bo ostal pri njih.

Pozorni moramo biti na Cankarjev zapis, da je izbo poznal že od zdavnaj. Albina Löffler je imela štiri otroke. Najstarejša Steffi je imela konec novembra 1899 skoraj 12 let – rojena je 11. decembra, kar je datum Cankarjeve smrti. Takrat je bila v *Vinjetah* že natisnjena novela *Nina* (Cankar ZD 7: 64) – ne smemo jo zamenjevati z romanom *Nina* iz leta 1906 – v kateri je tale odlomek:

Njegova nerodna, tresoča roka je božala njene mehke laske ... Ninica, dvanajstletna sestra gospodične Hermine je stala pred njim ter štela gumbe njegovega telovnika. Za kratek hip ni bilo na njem najmanjšega sledú zaprašene odrevenelosti; ustna so trepetala, in gube so izginile z lic ... Zdelo se je, da ji hoče povedati nekaj sladkega, ljubeznivega, a navadno ji ni povedal ničesar.

»Ti mala Ninica!«

Cankar je torej videl, da je prišel domov, in vedel je, da se bo zaljubil v dvanajstletno Štefanijo – Nino, saj je to napisal, preden je spoznal Löfflerjeve. Tudi Willi Löffler je zaznal, da je *Nina* zgodba o njihovi družini, vendar je težava v tem, da je ta zgodba nastala že prej. To si je Boršnikova zapisala na droben listič ob pogovoru z njim (NUK, Zapuščina Marje Boršnik).

Ta Cankarjeva videnja niso osamljena. Štefka je Boršnikovi zaupala, da je s Cankarjem zanosila 1. januarja 1908 (Boršnik 1954: 94): »Tako obupno me je mučil in razburjal, da sem nehote splavila.« Cankar v *Tujcih* leta 1901 (Cankar ZD 9: 99) zapiše takole:

Berta je porodila prezgodaj, in otrok je prišel mrtev na svet. Ležala je štirinajst dni, potem je vstala in legla zopet; tako je minilo pet tednov. Okna so bila tesno zagrnjena; v sobi je bilo tiho in mračno. Hodili so po prstih, z resnimi obrazi in govorili so šepetaje, kot da bi imeli mrliča v hiši.

Slivarju se je zdelo, da je moralo biti tako. Otrok je bil njegov, zato je prišel mrtev na svet. Sam je bil mrtev, to življenje je bilo mrliško: vstal je bil iz groba in hodil je med ljudmi kakor senca, neopazen in neljubljen in, če ga je kdo slučajno ugledal, je stresel z glavo ter se začudil. Kaj bi mogel ustvariti živega in veselega, kje je bilo duše v njem, da bi jo vdihnil drugim?

Cankar je bil neznosno ljubosumen in s Steffi nikoli nista bila skupaj zunaj. Navedeni prizor v *Tujcih* se nadaljuje z Bertino prošnjo: »Tebi ni prijetno, ti si rajši sam ... Ali časih, Pavle, pojdeva vendarle, takole vsak mesec, čeprav ti bo sitno. Čisto sem že pozabila, kakšni so travniki in kakšno je drevje.« Ivan ji je željo izpolnil le enkrat, ko je »dobil na Dunaj čisto iznenada nekaj denarja« in naročil trpežen landaver s parom krepkih konj za ženitovanjski izlet v Oberhollabrunn. Štefka je bila »našemarjena« v poročno obleko, ki ji jo je kupil Ivan. Ta sijajni potopis iz *Ottakringa v Oberhollabrunn*, ki ga je Cankar sprva naslovil *Ženitovanje* (Cankar ZD 20: 101), je napisan po resničnem dogodku, le da s Štefko nista potovala sama, temveč je bila na izletu cela družina. »Ker smo šli pit od kleti do kleti, je bila vožnja domov ostudna. Bil je tako okajen, da je vso pot divjal. Od ljubosumnosti in od vsega.« (Boršnik 1954: 94)

Ko je Cankar najel kabinet, je imela Čehinja z Moravskega Albina Löffler 32 let. Zapustila je »brezsrčnega, sebičnega in brutalnega« moža, kakor napiše Willi v pisnih odgovorih Antonu Slodnjaku (Slodnjak 1976: 468), in se odpovedala alimentaciji pod pogojem, da obdrži vse štiri otroke. Kako se ji je Ivan približal, lahko zaslutimo iz *Novele doktorja Grudna* (Cankar ZD 12: 248):

Moja gospodinja je bila lepa in prijazna gospa in če govorim po pravici, moram reči, da sem jo ljubil. Mlada je še bila in ločena od svojega moža, ki je bil malopriden človek in ki se je izgubil bogvekam. Mlada je bila in lepa, ali imela je napako, da je bilo njeno življenje zelo viharno in trpljenja polno. Boljše je posebno za mladega fanta, ki ima prihodnost pred sabo, da nima s takimi ženskami ničesar opraviti. Preveč je ljubezni in meh Kobe v njih in neprestano iščejo, kam bi se naslonile, kje bi se odpočile.

Albina se je verjetno zavedala, da priročno razmerje s Cankarjem ne bo trajalo večno. Ko jih je zapustil, je ponovila vzorec; kabinet je oddala Maksu Karpičku, s katerim se je pozneje poročila. Po njegovi smrti se ji je približal prvi mož; imela ga je na hrani, kaj več kot to pa ne (Boršnik 1954: 86).

Ženske so Cankarju prale, šivale, kuhale boljšo hrano, on pa je prevzel vlogo očeta in vzgojitelja ter Alfreda in Willija usmeril v življenje. Pomagal je finančno po svojih najboljših močeh, in ko si je Albina poškodovala prst, prevzel vse breme nase. Z Albino sta spodbujala drug drugega. (Slodnjak 1976: 471). V *Kralju na Betajnovi* (Cankar ZD 4: 7) bi lahko prepoznali Willija in Alfreda v dečkih približno enakih let:

Pepček (*dvanajstleten fant prijoka od leve.*)

Kantor Kaj pa je, Pepček?

Pepček (*joka*). Francelj me je pahnil.

Francelj (*desetleten fant, pogleda izza duri na levi*). Saj ni res, ata, sam je padel.

Kantor Sem pojdi, razbojnik!

Stefanijino sestro Amalijo – Malči je imel Ivan neizmerno rad. Z njo je velikokrat igral karte, kakor je opisal v črtici *Marjaš* (Cankar ZD 10: 269): »Vsa od vratu do podvitih, razbolelih nog je bila zavita v grobo sivo ruto; podobna je bila neveliki culi, na zofi pozabljeni; izza rute je gledal obraz in je gledalo dvoje čuda tenkih, skoraj prozornih rok.« Pogosto jo je dražil s kanarčkom, na katerega je bila navezana. Štefka pravi, da je sedemmesečno Malči dekla vrgla na tla, zlomila si je hrbtenico in ostala pohabljena. Willi izjavlja, da je osemletna padla po stopnicah in zbolela za kostno tuberkulozo (Boršnik 1954: 90). Materi se padec ni zdel tako usoden, vendar si je nakopala neko neozdravljivo bolezen in ni mogla več hoditi (Slodnjak 1976: 471). Mogoče je, da je poškodbo deklice nehote povzročil eden izmed družinskih članov in so ga z različnimi interpretacijami želeli razbremeniti krivde.

Po Cankarjevem nasvetu so Amalijo vozili na preglede v Das Haus der Barmherzigkeit – Zavod za neozdravljive otroke, kjer so jo nato za stalno sprejeli. Ivan jo je velikokrat obiskoval, zelo ga je prizadelo, da ji ne morejo pomagati. Opazoval je tudi druge neozdravljive deklice, prisluhnil njihovim zgodbam in v njegovi glavi je nastajal eden najbolj pretresljivih slovenskih romanov *Hiša Marije Pomočnice* (Cankar ZD 11). Ko je julija 1902 Amalija umrla, je imel zasnovo romana narejeno in kmalu je sedel k pisanju.

V delu *Kako sem postal socialist* (Cankar ZD 25: 114) dobimo vpogled v družinski vsakdan:

Stanoval sem pri šivilji, ki je izdelovala kravate za moške; delala ni le sama, vpreženi so bili tudi njeni otroci, koj ko so prišli iz šole pa vse do noči. Zaslužila je po petindvajset do trideset krajcarjev za tucat kravat. Če pa je bil trgovec čemerren, ker je slabo spal, je odtegnil, kolikor je hotel, zato ker je bilo lačnih delavk na izbiro. In kljub vsemu je za silo še izhajala – pozimi; toda poleti, ko ni bilo dela, je romalo v zastavnico, kar je moglo romati; najprej ponižni »luksus« delavke, prstani in uhani, naposled pa obleka in perilo kos za kosom. To družino so smatrali sosedje za »boljšo«, najbrž zato, ker je vsaki dan obedovala, ker se je spodobno oblačila in ker ni bila jetična.

Zanimalo me je, za katerega trgovca so izdelovale kravate. V črtici *Grobovi* (Cankar ZD 22: 205) se Peter Kladivec razjezi, ker njegova mlada žena naroči bluzo pri firmi Jordan & Timaeus; v njej namreč prepozna trdo delo šivilje Mimi. Zanimiv pa je podatek, da je bila v tisti dobi Jordan & Timaeus tovarna čokolade. Morda je Cankar med pisanjem zagledal v časopisu oglas, ki se mu je zdel zanimiv, in naslov prepisal. Štiri leta pozneje v črtici *Blago z Dunaja* (Cankar ZD 23: 155) tovarno imenuje Jordan in Nachmias, šiviljo pa poimenuje s pravim imenom: »To si ti šivala, Štefka, ti ljubi ótrok moj! Saj še vidim na tej beli svili to tvojo belo rókco.« Morda je imel Cankar v mislih izdelovalnico kravat Brüder Breuer z Dunaja.

V *Knjigi za lahkomiselne ljudi* izide leta 1901 črtica *Krona* (Cankar ZD 8: 192). Z uvodnim stavkom opiše Steffi; tudi leta se ujemajo:

Takrat je bilo Pavli komaj štirinajst let, nosila je kratko krilo in hodila je še v šolo. Ali fine oble njenega telesa so se že vzdigale in krožile; če se je uprl veter v njeno krilo, so se prikazale prelepo ustvarjene noge in kadar je hodila po cesti malomarno in sanjarsko, so se zibala nalahko mlada ledja; tudi bluza se je že vzdigala na prsih in če se je slučajno odpel gumb in se je Pavla slučajno sklonila, se je zalesketala gorka, nedotaknjena belota iznad globoko izrezane čipkaste srajce.

Malo naprej pa Cankar zapiše: »V drugi sobi sta ležala mati in gospod Maren, ki je stanoval pri njih že pol leta, skoro od očetove smrti. Pavla je poslušala: šepetanje, šumenje, časih pritajen, kakor presekan smeh ...« Črtica čudovito popisuje vzdušje večera, v katerem sta mati in Maren – za tem priimkom se skriva Cankar, ki je takrat Albino že naslavljajal z »Mutter« – povabila družbo na veselo praznovanje božiča. Eden izmed gostov je Pavli podaril krono, da bi se s tem odkupil za intimne dotike. Maren pa »je pomeril z dolgim in žejnim pogledom mlado teló Pavlino in si mislil: 'Zakaj bi ji jaz ne dal krone, ko sem ji bližji?' Premišljeval je, kolikokrat bi imel tihe priložnosti, in ko jo je objemal s pogledom, se mu je porajalo v krvi vroče poželenje ...«

Morda se je že tu Cankarjevo zanimanje premaknilo od Steffi k Albini. V *Šivilji* (Cankar ZD 9: 156), dve leti pozneje, si že izmenjata prve poljube:

In jaz sem se sklonil še enkrat in sem ji privzdignil z rokami obraz in sem jo poljubljal na ustnice, na lica kakor neumen. Niti besede nisva izpregovorila tisto jutro. Branila se ni in nazadnje – meni je bilo že sitno in začutil sem, da sem napravil neumnost – mi je sama ponudila ustnice in za slovo mi je stisnila roko. Prišel sem domov zgodaj, ali tisti dan je ni bilo več k meni.

Tako se je stvar pričela, glej!

Še lepše pa je njuno približevanje opisano v »ljubezenski pravljici« *Milan in Milena* (Cankar ZD 10: 197): »Hkrati pa ga je spreletelo ter omamilo prav posebno, novo poželenje, ne privrelo iz vzburkane krvi, temveč zgolj iz misli, iz radovednosti porojeno, umetno ustvarjeno, zopernaturno, pregrešno in sladko.«

Smehljaj njegovih ustn je bil nemiren, spolzek in nelep; toda bil je smehljaj. Šinila je v njegovo naročje, tiho in naravnost, kakor ptič v gnezdo. Skrila, zagrebla se je vanj vsa trepetajoča, od radosti, poželenja in odrešenega trpljenja ihtea, polrazumljive besede jecajoča.

»Saj sem te zmirom ljubila ... ljubila ... od prve ure ...«

Črtico *Siromak Matija* (Cankar ZD 18: 155) je Cankar napisal, ko se je zadnjič vrnil na Dunaj. Še vedno je živel pri Löfflerjevih, a v literaturi se je že poslavljaj od Steffi. Pripravljaj je svoj odhod, čutil je, da ne bo zmoget te odgovornosti, da ne bo zaslužil za spodobno poroko in zmoget skrbeti za oba. Zdaj ga je vleklo v Ljubljano, k Mici Kesslerjevi, čeprav mu je njena mati rekla: »Cankar, rada Vas imam ali za zeta Vas ne bi hotela.« Ljubljana se je ravno toliko modernizirala, tudi kulturno, politično, da bi se zmoget odpovedati Dunaju. Zadnje besede, ki jih v črtici izgovori Francka: »Pa boš včasih pomislil name ... in takrat Bog s teboj in s tvojo dušo!«, so se uresničile. Velikokrat se je spomnil na Štefko in stisnilo ga je pri srcu. Ko se je preselil na Rožnik, je dolgo pisal svoje mladostne spomine. Po letu 1913 pa se je v črtice vse bolj vpletala njegova Stefferl. V delu *Večerni gost* (Cankar ZD 21: 94) se je spomnil slovesa na kolodvoru:

»Čez mesec dni!« je rekla.

Njene zbegane oči so rekle: »Nikoli več!«

»Čez mesec dni!« sem odgovoril.

Moja skrita misel, nesrečnica, je rekla: »Nikoli več!«

Ivan Cankar, doma iz Vrhnik, pogubljen na Rožniku

Ko se je Cankar septembra 1909 odpravljaj k bratu Karlu, je verjetno slutil, da Dunaja ne bo več videl. V Sarajevu je bil gost nadškofa Josipa Stadlerja. Ob večerji so premlevali politična vprašanja v monarhiji, pa tudi odnos do vere. Tam je pisal *Hlapce* (Cankar ZD 5: 31) in brez dvoma lahko v nekaterih Župnikovih replikah prepoznamo Stadlerjevo razmišljanje. »Nasproti mojega okna gradijo hišo; prej bo končana kot moja drama. Nadškof me tolaži, ko pravi, da ima hiša le dve nadstropji, moja drama pa pet,« piše Štefki (Cankar ZD 29: 112). Iz korespondence še izvemo, da nadškofi nimajo slabega vina, najboljši pa je tobak.

Tako je nastalo delo kakor iz železa; ostala ni niti ena vrzel, v katero bi mogel vtakniti kritik svoj smrkavi nos. — In samo pomisli: utrujen po takšnem delu, ki bi koga drugega stalo leto dni, ki pa sem ga jaz končal v poldrugem mescu, moram šele za najnujnejše skrbeti! Vsak krovec in cestni pometaj je po opravljenem poslu brez skrbi in gre ponosen domov. Jaz sem izvršil delo, ki ga bodo imenovali sijajno, pa stojim tukaj kakor berač. (Gspan 1956: 697–699)

Iz Sarajeva se je Cankar vrnil v Ljubljano, kjer se je najprej naselil v Švicariji. Po preokropani noči sta se nekega jutra marca 1910 s Cvetkom Golarjem napotila na Zgornji Rožnik, kjer sta bila prva

gosta. Pozdravila ju je Nina Bergman, ki jo je Cankar poznal od prej, saj sta jo s Kettejem inštruirala v Franzotovi gostilni v Kravji dolini. Srečanje morda prepoznamo v *Večeru na vrtu* (Cankar ZD 22: 241). Kmalu po tem snidenju se je Cankar preselil na Rožnik in že konec aprila objavil črtico *Siv las* (Cankar ZD 19: 272): Pisatelj objame dekle, ona pa se mu izvije in ga spomni, da se nista tako zmenila. Še več, seže mu v lase in pokaže siv las. Cankar v tej črtici zagotovo popisuje srečne dneve z Nino, spominja pa se na dogodek z Anico Lušin, »čižemski rendezvous« – takrat mu je bila edina skrb, da bi prikril desni čevelj, ki je pošteno zeval. Anica je umrla malo pred tem, februarja 1910. Drobni notes, ki ga je Cankar pustil pri Kraigherju (NUK, Ms. 847) priča, da je v tistem obdobju vsak teden napisal tudi po dve »kapitalni« črtici. *Ponesrečen feljton* (Cankar ZD 19: 276) pa nam pričara tudi zvočno kuliso rožniške gostilne, medtem ko je pisal. Naslednje poletje ga je obiskal bratranec Izidor Cankar in v *Obiskih* (Cankar 1911: 316) natančno popisal njegovo sobico nad gostilno, knjižne police, predvsem pa ga je izprašal, kako ustvarja.

V jeseni 1910 se je Cankar odpravil k Lojzu Kraigherju na Sv. Trojico v Slovenskih goricah in tam je ostal skoraj pol leta. Na Rožniku so ga pogrešali, Nina in Karl Bergman sta mu pisala pri-srčna pisma in razglednice ter pošiljala darila. Njegova pisma pa je objavil Tine Debeljak leta 1943 pod naslovom *Šopek Cankarjevih pisem iz Slovenskih Goric na Rožnik*; ponovno so izšla s študijo Mihaela Glavana (Cankar 1943, 2018). Lastnika Bergmanova sta jeseni 1911 prepustila gostilno Ninini sestri Mici Pfeifer in se odselila. Glavan opozarja na detajl, ki ga je popisal že Lojz Kraigher: Cankar je imel na Rožniku razmerje z Mici in je domneval, da je Mira Pfeifer, rojena 2. 7. 1915, njegova hči. V pismu Izidorju (Cankar ZD 29: 180) napiše: »Zdaj pa poslušaj: jaz sem dolžan svoji gospodinjki okroglo 1.500 kron. Ta upnik pa je bil z menoj v razmerju – ki si ga lahko sam misliš. Če je bilo prav ali ne, je postranska stvar; bilo je. In zdaj mi je ta dvojni tirjavec dan za dnem pred očmi.« Takoj ob začetku prve svetovne vojne je bil Cankar zaprt na ljubljanskem gradu, in ko se je v začetku oktobra vrnil na Rožnik, »je skoraj ponorel, ko je po tako dolgi odsotnosti zopet užival z vročimi pogledi belino, milino, oblino in zapeljivost njenega tilnika, njenih mehkih lahti in vsega drugega.« (Kraigher, 1954–1958: 676)

Cankarjevo vojaščino v Judenburgu leta 1915 zariše več črtic iz *Podob iz sanj: Gospod Stotnik, Kadet Milavec*; opozoriti pa velja na Marijana iz črtice *Leda* (Cankar ZD 23: 40), ki se igra z lesenimi vojaki, dokler mu jih pasja šapa ne pomete z mize. To je Cankarjev mladi prijatelj z Rožnika Marijan Pfeifer, pozneje znan fotograf.

Bivanje na Rožniku je postalo nevzdržno in konec avgusta 1917 se je Cankar še zadnjič ozrl na gostilno, v kateri je marsikaj lepega doživel, pa tudi žalostnega: »Konja sta potegnila tako močno, da je nerodni Evstahij s pleči in z glavo udaril vznak; tako mu je zletel klobuk na tla ter se z vetrom povaljal v prahu; bosopet paglavec ga je skočil pobirat in takrat je imel Evstahij zadosti časa, da se je ozrl ... Čudovit sèn je bilo vse, kar je premeril z zastrtimi očmi. Lepota, ki je nikoli še zdaleč ni videl, nikar da bi jo gledal od blizu brez nehanja sedem let! Globoko je povetil glavo in v prsih mu je hripavo zaihtelo.« (Cankar ZD 23: 169)

Ostale so mu sanje, nam je življenje še sanje vzelo

Na začetku poletja 1918 je Milena Rohrman prosila Julo Volk: »Prosim Te najlepše sprejmi Ivana C. za 1 mesec v svoj pension. Ker Ivan je bolan, hudo bolan. V postelji ne zdrži, da pa po

kavarnah ne more ozdraveti, je jasno. Rabi po zdravnikovem navodilu izpremembo zraka in miru« (Cankar ZD 29: 498). Cankar je rad zahajal na Bled. Z Mileno sta bila nekaj dni skupaj in resnično si je opomogel, kar poroča tudi v zdravniški anamnezi. Milenine besede je napisal že prej, v *Miri* trilogije *Volja in moč* (Cankar ZD 20: 74): »Tako namreč je: če si moj, si ves moj! Imej samo dvoje oči, dvoje oči zame ... ne še par drugih, skritih, ki gledajo drugam! Prej si bil moj le na posodo, le popoten gost. Rekla sem: Glej svoje zvezde, misli nanje, tudi razjokaj se njim na čast! Zdaj, glej, zdaj ne maram več takih puščobnih komedij; zdaj si moj! ...«

Pisateljeva videnja je zaznal že Lojz Kraigher, s katerim sta se spoprijateljila med študijem na Dunaju. V besedilu *Ivana Cankarja zdravje, bolezen in smrt* (Kraigher 1939: 32) navaja novelo *Starec* (Cankar ZD 21: 49): »Držal je roko mirno, poslušal je napeto in zdelo se mu je, da sliši čisto razločno klijvanje srca. Klijvanje je za hip prestalo, nato je udarilo dvakrat zapored hitreje in nena doma je vdrgič zbudla bucika.« Cankar je že leta 1911 opisal svoje zdravstvene težave in srečanje z zdravnikom, ki ga je imel šele leta 1918.

Mara Tavčarjeva (1945: 86) v Maleševem spominskem zborniku *Podoba Ivana Cankarja* zapiše, da je bila maja 1907 v Cankarjevi družbi v trenutku, ko je njegova sestra Karolina skočila v Ljubljano. »Nenadoma je planil pokonci, obraz se mu je spremenil, položil je roko na levo stran in bolešno vzdiknil: 'Joj, kako me je zdajle srce zbolelo!'« Takšne zapise moramo jemati z rezervno, saj Karolina ni skočila v vodo pri Prešernovem spomeniku, temveč pri Šentjakobskem mostu in tudi našli je še niso naslednji dan. Cankarjeva bolečina pa je najbrž resnična.

Juš Kozak (1939: 202) je na koncu svoje recenzije Kraigherjeve študije dodal svoj zapis k Cankarjevim videnjem:

V oni oktobrski noči sem bil v Cankarjevi družbi pri Štruklju. Cankar ni pil preveč, toda bil je tisti večer posebno čuden. Ko smo odhajali, je prosil nekoga iz družbe, da bi ga spremil domov: »Ne do hiše, do stanovanjskih vrat me moraš spremiti,« je zahteval. Ker ni nihče njegove prošnje tako resno upošteval, kakor jo je izrekel, je pričel Cankar skoraj prositi: »Ne do hiše, nesti me moraš po stopnicah. Ali me boš nesel?« Silil je v človeka kakor otrok in spominjam se še danes, kako so se mu oči melanholično svetile in je svojo prošnjo podpiral z gestami. Njegova želja se ni izpolnila, ker smo vsi mislili, da se zopet šali, čeprav tudi na cesti še ni odnehal. Spremili so ga do vrat in za zaprtimi vrati je tisto noč padel po stopnicah.

To je bilo 26. oktobra 1918. Cankar rani na glavi sprva ni posvečal posebne pozornosti. Nato so ga k sebi vzeli Rohrmanovi, tri dni pozneje je dobil epileptične napade in Lojz Kraigher je poskrbel, da so ga sprejeli v bolnišnico. Iz bolnišnice je bil odpuščen šele 25. novembra – kot zdrav – nato pa ponovno sprejet na kirurški oddelek, kjer je 11. decembra umrl.

Kraigher je domneval, da je bil pisatelj zaradi enureze spolno zavrt. Psihične ovire v njem naj bi bile tako močne, da je omagal sredi poti in je bilo ženitovanje zunanja kretnja, s katero je varal sebe in okolico. Kraigherjevo pisanje je razjezilo Marjo Boršnik, da je šla na Dunaj intervjuvat Štefko Löffler. Mit o Cankarju, zapitem pisatelju, ki je zaradi hibe nezmožen spolnosti, pa cankarologi ohranjajo še danes »in pridno brskajo ravno po najbolj intimnih psiholoških in fizioloških plasteh avtorjevega življenja« (Köstler 2008: 161). Le redki pa Cankarja zares berejo in poznajo njegovo literarno vrednost.

V črtici *Stric Šimen* (Cankar ZD 22: 209) Cankar v prisposobi opiše, kaj se je ponoči dogajalo. Marko se sredi noči zbudi: »Nekaj trenutkov je ležal čisto mirno, brez sape, mrtev.« Je izgubil zavest? Je že takrat doživel epileptični napad? Kaj pa, če Cankarjev napad po poškodbi glave ni bil prvi? Morda ga je že od otroštva metalo po božje, božjast je bila prisotna v Cankarjevem rodu. In če je čutil, da se napad pripravlja že tisti večer v Hotelu Štrukelj? Padeč po stopnicah je opisal že leta 1907 v satiričnem feljtonu *Neprijetna dogodivščina* (Cankar ZD 25: 69): »Spoznal je, da leži tik pod stopnicami in da ga boli glava. Prijel se je za čelo, potipal se oprezno, potrkal je s prstom in votlo je zabobnelo.«

Prepričani smo, da smo v dobrem stoletju o Cankarju povedali vse bistveno. Ali smo ga tudi prav razumeli?

Zmirom je bila moja nesreča, da sem videl stvari, ki jih drugi ljudje niso videli. Časih take stvari, da me je bilo sram, razodeti jih; in če sem jih razodel, so se mi smejali. (Cankar ZD 20: 85)

Literatura in viri

- BORŠNIK, Marja, 1954: Intervju s Štefko Löfflerjevo. *Nova obzorja*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod. 85–98.
- CANKAR, Ivan, 1943, 2018: *Šopek Cankarjevih pisem iz Slovenskih Goric na Rožnik*. Uredila Tine Debeljak in Mihael Glavan. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- CANKAR, Ivan, 1967–1976: *Zbrano delo* [= ZD] 1–30. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- CANKAR, Izidor, 1911: Obiski, iz življenja in delovanja naših umetnikov. *Dom in svet* 24. Ljubljana: Katoliško tiskovno društvo. 316–320.
- GSPAN, Alfonz, 1956: Štirideset Cankarjevih pisem Štefki in Albinu Löffler. *Naša sodobnost* 4/5. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 697–699.
- KOZAK, Juš, 1939: Koledar Cankarjeve družbe za leto 1939. *Ljubljanski zvon*. Ljubljana: Tiskovna zadruga. 199–202.
- KÖSTLER, Erwin, 2008: Ob interpretiranju Cankarjeve proze. *Jezik in slovstvo* 53/3–4. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 157–164.
- KRAIGHER, Alojz, 1939: Ivana Cankarja zdravje, bolezen in smrt. *Koledar Cankarjeve družbe za navadno leto 1939*. Ljubljana: Cankarjeva družba. 19–41.
- KRAIGHER, Alojz, 1954–1958: *Ivan Cankar: študije o njegovem delu in življenju, spomini nanj*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- LÖFFLER, Vili, SLODNJAK, Anton, 1976: Odgovori na vprašanja o Ivanu Cankarju. *Sodobnost* 24-/5. 467–475, 520–534.
- NUK, Zbirka rokopisov, redkih in starih tiskov, Zapuščina Marje Boršnik, inv. št. 43/2017.
- NUK, Zbirka rokopisov, redkih in starih tiskov, Ms. 847.
- TAVČARJEVA, Mara, 1945: Omen (Iz spominov na Ivana Cankarja). Miha Maleš (ur.): *Podoba Ivana Cankarja: spominski zbornik*. Ljubljana: Bibliofilska založba. 86–87.